

MOGUĆNOSTI ISTRAŽIVANJA CRKVENE POVIJESTI SLAVONIJE U SREDNJEM VIJEKU*

STANKO ANDRIĆ

Po isteku stoljeća u kojem se gotovo do nepreglednosti proširio prostor povijesnih istraživanja, u kojem su se oblikovali brojni novi načini proučavanja prošlosti te se u skladu s time obogatilo, usložnilo i redefinirao sam pojam povijesti, ne treba zaboraviti da u mnogim segmentima još uvijek ne raspoložemo pouzdanim popisima elementarnih činjenica, shvaćenih u tradicionalnom, "devetnaestostoljetnom" značenju. Uostalom, staromodna, pozitivistička i u načelu neproblematična faktografija – sastavljena ponajprije od imena osoba, mjesta i datumâ – osnovna je i nenadoknadiva podloga za sve ambicioznije i inovativnije povijesne interpretacije. I premda je granica između činjenica i interpretacija u historiografiji sve prije nego samorazumljiva, ipak je moguće prihvatiti načelnu razliku između temeljnih istraživanja i nadgradnje u historiografskom poslu. Kao što je to pojasnio Georges Duby na primjeru jedne važne epizode iz srednjovjekovne vojne povijesti:

"Da sam ostao na razini događaja, da sam se zadovoljio rekonstrukcijom postupaka, nizanjem 'stvarnih pojedinosti', bio bih mogao dijeliti optimizam pozitivističkih povjesničara od prije stotinu godina, koji su se smatrali kadrima dosegnuti istinu znanstvenim putem. Primjerice, mogu ustanoviti, uz pouzdane dokaze, da su se 27. srpnja 1214. – a ne 26. ili 28. – na ravnici Bouvinesa sukobile dvije vojske, i čak da je toga dana bilo vruće, da žetva još nije bila završena, te da je Renaud de Dammartin bio odvezen u kolima kao zatočenik. Nedvojbeno, sve je to točno. No, ako, kao povjesničar feudalnoga društva, ne smatram uputnim ograničiti znatiželju na te detalje, ako nastojim pojmiti što su bitka, mir, rat za ratnike koji su ih vodili, tada mi iznošenje 'činjenica' nije dovoljno. Tada moram pokušati gledati svijet očima tih ratnika, poistovjetiti se s onima koji su samo sjene."¹

U širem je kontekstu o toj bitnoj dvoslojnosti poznavanja povijesti pisao, primjerice, Paul Veyne:

"Uzrokom postojanja te stoljetne edukacije vida jest pojedinost koja je nadmoćno modelirala fizionomiju povijesnog žanra: različite vrste događaja ne opažaju se s jednakom

* Ovaj je pregledni rad u kraćoj verziji pročitao u sklopu medijevističke sekcije na I. Kongresu hrvatskih povjesničara (Zagreb, 9-11. prosinca 1999).

1) Georges Duby, "Neprekinuta povijest", prev. A.-B. Antolić, *Gordogan* 43-44 (1997-1998), 135.

lakoćom pa je u povijesti bitaka i ugovorâ lakše razabrati događaje u običnom smislu te riječi, negoli mentalitete ili ekonomske cikluse: u politici s lakoćom uočavamo ratove, revolucije i smjene ministara; u religiji – teologije, bogove, koncile i sukobe između Crkve i Države; u ekonomiji – ekonomske ustanove i poslovice o poljodjelstvu kojemu manjka ruku; društvo je, pak, juridički propis, svakodnevni život ili život salonâ, književnost je galerija velikih pisaca, povijest znanosti jest povijest znanstvenih otkrića. To nabranje, pred kojim bi se neki pripadnik škole *Analâ* od užasa onesvijestio, jest spontano viđenje povijesti. Napredak povijesti sastojao se u tome da mu se othrvamo (...) Napokon, povijesne su činjenice često socijalne, kolektivne, statističke: demografija, ekonomija, običaji; opaža ih se tek na dnu nekog stupca zbrajanja; inače ih se ne vidi ili se u pogledu njih počinjaju najčudnovatije zabune.”²

Očevidnoj i površinskoj faktografiji nesumnjivo se treba nastojati “othrvati”, ali što ako je pred nama jako malo toga čemu bismo se morali othrvati? Izobilje podataka o “povijesti bitaka i ugovora” sputava napore za prodornije i dalekosežnije tumačenje prošlosti, ali je u isti mah njihov neophodan uvjet. Jedan primjer očitog pomanjkanja zadovoljavajuće faktografske podloge jest stanje istraženosti srednjovjekovne prošlosti područja moderne Slavonije. Problematika srednjovjekovne povijesti tog prostora našla se u 20. stoljeću u stanovitoj lakuni između zahvata historiografskih zanimanja. Dok je interes mađarske historiografije za nj ponešto popustio (ali se nikada, što je i shvatljivo, nije posve ugasio), hrvatska ga medijevistika još uvijek nije uklopila u okvire svojih sustavnih proučavanja. U ovom se času mogućnost sinteze srednjovjekovne povijesti toga područja čini podjednako udaljenom kako iz perspektive povijesti gradova, plemstva ili upravno-političkih ustanova, tako i iz perspektive ekonomske ili kulturne povijesti. Ovom prigodom usredotočit ću se na crkvenu povijest, u kojoj imam neposrednija istraživačka iskustva.

Iako je slavonski prostor u srednjem vijeku redovito uključen u dosadašnje pokušaje sintetičkog prikaza povijesti crkvenih struktura u Hrvatskoj, faktografska osnovica kojom se pritom barata prilično je oskudna i ogoljela, svedena na općenite šture naznake i posve malobrojne podatke. Već i kada bi se rezultati historiografskih napora u posljednjih stotinjak godina – kako god bili fragmentarni i polovični – doista okupili na jednom mjestu, dobila bi se puno bogatija slika. No, slavonska medijevistika, uključujući svoj crkvenopovijesni segment, kao da još nije stupila u onu ključnu organiziranu fazu u kojoj bi bila sposobna akumulirati, sređivati i sumirati postignute rezultate, kako bi s tog polazišta dalje promišljeno napredovala. Otud u njoj još uvijek prevladava stanje što se može nazvati pred-sustavnim i pred-profesionalnim, obilježeno pomanjkanjem istraživačkog kontinuiteta, opetovanim vraćanjem na raščišćena pitanja, i to ne u smislu stalne problematizacije i revizije (što su neizbježne odlike aktivne historiografije), nego naprosto zbog nepotpune obaviještenosti. Rezultat je svega odsutnost znatnijeg napretka, tapkanje u mjestu i nesposobnost da se formuliraju spoznaje koje bi premašivale najelementarnija, uglavnom površinska i banalna okvirna znanja. Tek će prerastanje slavonske medijevistike u sustavnu profesionalnu djelatnost omogućiti da se “mrtvi kapitali” dosadašnjih istraživačkih rezultata stvarno aktiviraju i ugrade u novu, složeniju i bogatiju rekonstrukciju ovdašnje srednjovjekovne prošlosti.

Kad je riječ o dosadašnjim dosezima crkvene povijesti, posrijedi su desetine članaka i knjiga kojih autori pripadaju širokom spektru stručnosti i zanimanja, od lokalnih

2) Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire. Suivi de: Foucault révolutionne l'histoire* (Pariz, 1979), 143-4 (prijevod S. A.).

povjesničara-amatera do uvažanih autoriteta i sveučilišnih profesora, od izdavača pisane građe do povjesničara umjetnosti i arheologa. Ograničavajući se na hrvatske autore, spominjem kao važnije primjere pionirske radove Matije Pavića o raznim aspektima crkvene povijesti istočne Slavonije i Srijema,³ koje je potom Josip Bösendorfer uklopio u svoje dostupnije djelo;⁴ sintetičke preglede povijesti bosanske ili đakovačke biskupije od Mirka Gašića,⁵ Ive Mažurana⁶ i Andrije Šuljaka;⁷ slavonske segmente u povijestima pojedinih crkvenih redova u Hrvatskoj, posebice u povijesti benediktinaca Ivana Ostojića,⁸ povijesti viteških redova i regularnih kanonika Lelje Dobronić,⁹ te u sažetijim pregledima povijesti franjevac od Euzebija Fermendžina¹⁰ do F. E. Hoška;¹¹ monografske obrade pojedinih crkvenih ustanova (ponajprije samostana) Damira Barbarića,¹² Placida Belavića,¹³ Milana Turkovića,¹⁴ Paškala Cvekana¹⁵ i već spomenutih Gašića¹⁶ i Hoška;¹⁷ istraživanja različitih crkvenih struktura i ustanova unutar uže omeđenih teritorijalnih cjelina, kakva su proveli Stjepan Pavičić¹⁸ i Josip Buturac;¹⁹ obradu specifičnih povijesnih problema vezanih za

3) Matija Pavić, "Kaptoli bosanski i sriemski u sriednjem vicku (1229-1543)", *Glasnik biskupija bosanske i srijemske* [dalje: *GBBS*] 21 (1893), 155-7, 163-5, 172-4, 194-6, 201-3; isti, "Arhidjakonati djak. biskupije u srednjem vicku", *GBBS* 23 (1895), 57-9, 65-7; isti, "Župe i crkve (današnje) biskupije bosansko-sriemske u srednjem vicku", *GBBS* 26 (1898), 180-2, 189-191, 197-9, 204-6, 211-213; isti, "Redovništvo i samostani srednjega vicka u području (današnje) biskupije bosansko-sriemske", *GBBS* 31 (1903), 34-37, 41-43, 49-52, 57-60, 65-67, 73-75.

4) Josip Bösendorfer, *Crtime iz slavonske povijesti* (Osijek, 1910).

5) Emericus Gašić, *Brevis conspectus historicus dioecesium Bosniensis-Diacovensis et Sirmiensis* (Osijek, 1944).

6) Ive Mažuran, "Đakovo i bosansko-đakovačka biskupija od 1239. do 1536. godine", *Diacovensia – teološki prilozi* 3/1 (1995), 107-156.

7) Andrija Šuljak, "Bosanski biskupi od prelaza u Đakovo do 1526. godine", u: Ž. Puljić i F. Topić (prir.), *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne. Radovi Simpozija povodom 9 stoljeća spominjanja bosanske biskupije, 1089.-1989.* (Sarajevo, 1991), 269-81.

8) Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, 3 sv. (Split, 1963-1965).

9) Lelja Dobronić, *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj* (Zagreb, 1984); ista, *Viteški redovi. Templari i ivanovci u Hrvatskoj* (Zagreb, 1984); ista, "Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj", *Croatica christiana periodica* XI/20 (1987), 1-25.

10) Euzebije Fermendžin, "Chronicon obsrvantis provinciac Bosnac Argentinac ord. S. Francisci Scraphici", *Starine JAZU* 22 (1890), 1-67.

11) Franjo Emanuel Hoško, "Franjevci u Srijemu, Slavoniji i Bačkoj potkraj srednjeg vijeka", *Croatica christiana periodica* 11/19 (1987), 116-130.

12) Mladen Barbarić, *Crkva iločka* (Ilok, 1928); isti, *Zadnji dani sv. Ivana Kapistrana* (Beograd, 1935). Radovi istog autora *Iločke starine* (Zagreb, 1899) te *Crtime iz prošlosti Šarengrada* (Osijek, 1917) također se bave crkvenopovijesnom problematikom.

13) Placido Belavić, *Zadnji časovi sv. Ivana Kapistrana* (Palanka, 1906); isti, *Našice – povjesničke crtime* (Vukovar, 1911); isti, *Crtime iz prošlosti Vukovara* (Vukovar, 1927).

14) Milan Turković, *Opatija Blažene Djevice Marije de Gotho* (Zagreb, 1935).

15) Paškal Cvekan, *Virovitica i franjevci* (Virovitica, 1977); isti, *Franjevci u Abinim Našicama* (Našice, 1981); isti, *Franjevci u Požezi* (Slav. Požega, 1983); isti, *Franjevci u Iloku* (Ilok, 1986).

16) Emerik Gašić, *Povijest župe i mjesta Morović* (Đakovo, 1936). Radi se o mjesnoj monografiji s naglašenim crkvenopovijesnim aspektom.

17) Emanuel Hoško, "Višestoljetno djelovanje franjevac u Đakovu (1347-1806)", *Diacovensia – teološki prilozi* 3/1 (1995), 373-394.

18) Stjepan Pavičić, *Vukovska župa u razvitku svoga naselja od XIII. do XVIII. stoljeća*, 1. dio (Zagreb, 1940); isti, "Hrvatsko naselje u fruškogorskom području", *Hrvatsko kolo* 23 (1942), 118-135.

19) Josip Buturac, "Župe počškoga arhidakonata g. 1332.-1335", *Bogoslovska smotra* 22/1 (1934), 81-90; isti, *Pisani spomenici Požege i okolice 1210-1536* (Jastrebarsko, 1995).

određene crkvene ustanove, primjerice od Nade Klaić²⁰ i Josipa Adamčeka,²¹ proučavanje graditeljskih i plastičnoumjetničkih tragova srednjovjekovnih crkvenih ustanova, od Đure Szabe²² do Anđele Horvat²³ i Diane Vukičević-Samaržija.²⁴

Već i površan pregled ove literature uvjerit će nas u tematsko bogatstvo i raznolike mogućnosti crkvenopovijesnih istraživanja. S jedne strane, predmetom proučavanja, kao što je slučaj u glavnini navedenih radova, mogu biti različite formalne crkvene strukture i ustanove: biskupije (ponajprije bosanska ili đakovačka i srijemska), kao središta crkvene vlasti u kojima se usredotočuju i određeni politički interesi i utjecaji; kaptoli (katedralni, ali i tzv. zborni, kakav je bio požeški), sa svojom dvostrukom ulogom oslonca biskupske vlasti i "vjerodostojnih mjesta" ili službenih posrednika u laičkim poslovima;²⁵ župna infrastruktura ili zemljopisni raspored župnih crkava s područjima njihove pastoralne nadležnosti, koja još uvijek nije u cijelosti i pouzdano poznata niti pregledno predočena; redovništvo i samostani, vrlo važan tematski kompleks, koji na slavonskom području uključuje blizu 40 samostana deset različitih crkvenih redova (benediktinci, cisterciiti, augustinski kanonici, sepulkralci, templari, ivanovci, pavlini, dominikanci, franjevci, augustinski pustinjaci); još teže dohvatljiva distribucija crkava i drugih crkvenih objekata ispod statusa župnih crkava, kao i različitih kapela, hospicija i hospitala; hijerarhija dijecezanskog svećenstva, u rasponu od župnika (s mogućim dodatnim naslovima) do nižih kapelana, altarista i gracijalista.

Tu se kao posebna mogućnost za istraživanje nudi povijest personala pojedinih ustanova, odnosno kronološki popis svih nosilaca određenih službi koji se spominju u izvorima. Izrada takvih popisa za različite pozicije u hijerarhiji svjetovne i crkvene vlasti kadšto se izdvaja kao zasebna istraživačka disciplina, za koju je, primjerice u mađarskoj historiografiji, uobičajen naziv *arhontologija*. I dok su arhontološki popisi ili kronotakse

20) Nada Klaić, "Ecclesia seu monasterium sancti Michaelis de Rudina", *Vjesnik Muzeja Požeške kotline* 4-5 (1986), 33-59.

21) Josip Adamček, "Pobuna seljaka u Donjoj Bakvi (1479)", *Radovi Filozofskog fakulteta – Odsjek za povijest* 7-8 (1969-70), 81-90.

22) Đuro Szabo, "Tri benediktinske opatije u županiji poččskoj (Sv. Jelena de Podborje, Bijela, Rudin)", *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* n. s. 9 (1907), 201-9; isti, "Iz Srijema: Banoštor", *Starohrvatska prosvjeta* n. s. 2 /1-2 (1928), 116-118; isti, "Spomenici starije sredovječne arhitekture u Hrvatskoj i Slavoniji", u: Grga Novak (ur.), *Šišićev zbornik* (Zagreb, 1929), 549-53; isti, "Morović u Srijemu", *GBBS* 62 (1934), 134-7, 141-2; isti, "Mikanovci – stara crkva", *GBBS* 62 (1934), 165-7. Crkveno graditeljstvo obrađuje se i u Szabinoj sintezi *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1920), o Slavoniji i Srijemu osobito str. 109-157.

23) Anđela Horvat, "Ilok – ili ne znamo dovoljno što imamo", *Bulletin JAZU* 6 (1958), 15-21; ista, "Die Skulpturen mit Flechtbandornament aus Syrmien", *Südost-Forschungen* 18 (1959), 249-264; ista, "Rudine u poččskoj kotlini - ključni problem romanike u Slavoniji", *Peristil* 5 (1962), 11-28; ista, "O utjecajima Parlerova praškog kruga na arhitektonsku plastiku iz Iloka", *Peristil* 6-7 (1963-4), 36-39; ista, "O stjećima u Slavoniji", *Bulletin JAZU* 13 (1965), 111-138; ista, "Nastavak teme – o stjećima u Slavoniji", *Bulletin JAZU* 14 (1966), 76-85; ista, "Novi pogledi na gotičku crkvu u Voćinu", *Rad JAZU* 360 (1971), 13-18; ista, "Építaph des Joannes de Zela aus Đakovo", *Építés-építészetudomány* 12 (1980), 53-60; ista, "Spuren der Baukunst des Zisterziensordens an den Kirchen Nordkroatiens im 13. Jahrhundert", *Acta historiae artium Acad. sci. Hung.* 28 (1982), 241-6.

24) Diana Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji* (Zagreb, 1986).

25) Slavonski su kaptoli obrađeni u radovima sfragističara Ante Gulina, "Srednjovjekovni poččski kaptol i njegovi pečati", *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU*, 13 (1983), 51-105; isti, "Srednjovjekovni bosanski ili đakovački kaptol i njegovi pečati", *Diacovensia – teološki priloz* 3/1 (1995), 299-321; isti, "Srednjovjekovni bosansko-đakovački kaptol i njegovi pečati", *Rasprave iz hrvatske kulturne povijesti* 1 (1998), 7-35; isti, "Srednjovjekovna javna djelatnost i pečati srijemskog kaptola sv. Stjepana de Kw i sv. Irencja kod Mitrovic", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU* 16 (1998), 13-42; isti, *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika* (Zagreb, 1998).

srednjovjekovnih biskupa uglavnom poznate,²⁶ povijest kaptolskih personala i slijedove poglavara u samostanima tek će trebati rekonstruirati – naravno, u mjeri u kojoj to dopuste sačuvani izvori. O tome, pak, da ne postoje baze podataka o župnicima, običnim redovnicima i ostalom svećenstvu ne treba ni govoriti. Nema sumnje da upotreba kompjutera donosi u takvom mukotrpnom poslu izrazita olakšanja, koja će u dogleđno vrijeme vjerojatno omogućiti da ih se privede kraju. Ne treba posebno isticati korisnost monogostrikih i iscrpnih arhontoloških popisa. Mogućnost njihove neposredne znanstvene nadgradnje nudi naročita metoda usporednog istraživanja mnogobrojnih biografija i rasvjetljavanja vezâ (rodbinskih, profesionalnih itd.) unutar i između skupinâ što raspolažu društvenom i političkom moći, utjecajem i ugledom – metoda oblikovana pri istraživanjima antičkih i novovjekovnih elita i nazvana *prozopografija*.²⁷

S druge strane, osim formalnih ustanova i struktura, šire shvaćena crkvena povijest uključuje i teme što spadaju u domenu religijske povijesti, kao što su kult svetaca, pučka pobožnost ili pojave vjerske heterodoksije, odnosno heretički pokreti. Neki konkretni primjeri iz tih područja koji su u manjoj ili većoj mjeri dokumentirani u sačuvanoj građi dosad su privukli istraživačku pozornost.²⁸ No, pritom treba naglasiti da se neke od spomenutih tema, kao npr. kult svetaca, mogu istraživati i bez vrlo specifične građe kakva su dokumenti o hodočašćima ili o čudotvornim svetištima. Tako dedikacije crkava, to jest odabiri naslovnih svetaca-zaštitnika, omogućuju rekonstrukciju stanovite geografije i topografije svetačkih kultova, što je poslužilo kao istraživačka osnova projektu nazvanom “Transnacionalna baza podataka i atlas svetačkih kultova” (*Trans-national Database and Atlas of Saints’ Cults*, kratica TASC), koji je nedavno pokrenut u Engleskoj i koji kani uključiti istraživače za čitavu zapadnokršćansku Europu.²⁹

Na svim tim područjima u okviru slavonske medijevistike nije se odmaknulo mnogo dalje od početka ili se, u najboljem slučaju, još mnogo toga daje učiniti. Osim objedinjavanja i sređivanja postojećih historiografskih rezultata, predstoji nam neizbježan i opsežan rad na izvorima – i to još uvijek u velikoj mjeri u smislu “iščitivanja” temeljne faktografije. Neovisno o tome koju se konkretnu temu izabere, sustavno prikupljanje i obrada relevantnih izvora

26) Klasični su takvi popisi biskupa oni što su ih izradili P. B. Gams, *Series episcoporum Ecclesiae catholicae* (Ratisbonae, 1873), i Conradus Eubel, *Hierarchia catholica mediæ aevi*, 2 sv. (Monasterii, 1898-1901). Jedan dio srednjovjekovlja u novije vrijeme obrađuje i Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája, 1301-1457* [Svjetovalna arhontologija Ugarske, 1301-1457], 2 sv. (Budimpešta, 1996), djelo u koje su uključeni i ugarsko-hrvatski biskupi i nadbiskupi. Popise đakovačkih i srijemskih biskupa u srednjem vijeku donose u ranije navedenim radovima i Gašić, Mažuran i Šuljak, kao i Stjepan Bäuerclein, “Đakovo”, u *Dictionnaire d’histoire et de géographie ecclésiastiques*, sv. 5 (Pariz, 1960), col. 526-30.

27) Kao rijedak primjer prozopografskog rada koji se tiče i našeg područja spominjem Erika Fügedija, “A XV. századi magyar püspökök”, *Történelmi szemle* 8 (1965), 477-98; engleska verzija toga rada izašla je kao “Hungarian bishops in the fifteenth century (Some statistical observations)”, *Acta historica Acad. sci. Hung.* 11 (1965), 375-91 = Erik Fügedi, *Kings, bishops, nobles and burghers in medieval Hungary*, ur. J. M. Bak (London, 1986), studija II.

28) Tako o heretičkoj tematici piše Miroslav Brandt, “Susret viklizma s bogomilstvom u Srijemu”, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 5 (1956), 33-64. Iznimno dobro dokumentiran rani kult sv. Ivana Kapistrana obrađuju Ivo Mažuran (priir.), *Miracula Ioannis de Capistrano. Ilok A.D. 1460*. Fontes historiam Essekini et Slavoniae spectantes, sv. 4 (Osijek, 1972); Erik Fügedi, “Kapisztránói János csodái. A jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulságai”, *Századok* 111 (1977), 847-898; Stanko Andrić, *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana – povijesna i tekstualna analiza* (Slavonski Brod – Osijek, 1999).

29) Više o tom projektu može se saznati na adresi <http://www.lc.ac.uk/clh/grj1>. Glavni predmet istraživanja u sklopu tog projekta definira se kao “patrociniae ili patronske dedikacije mjestâ vjerskog štovanja” (v. *TASC Newsletter*, br. 4, ožujak 2000).

redovito se pokazuju vrlo plodonosnima i donose važne napretke u odnosu na prethodne dosege. Razlog je tome spomenuta prevladavajuća nesustavnost dosadašnjeg istraživanja, koja se u pogledu rada na izvorima očituje na tri razine:

1) manje ili više brojni relevantni izvori ostali su nepoznati ili nedostupni; u nekim slučajevima i onda kad su objavljeni i poznati u nekom drugom kontekstu, nisu bili prepoznati kao relevantni za dano istraživanje;

2) pojedinačni radovi često su djelomične obrade određenih tema, pri čemu se koristi samo dio raspoloživih izvora i ne uočava se komplementarnost s drugim, slično fragmentarnim radovima;

3) izvori se često koriste na razini vrlo reducirane informacije, u opsegu regista, bez pažljive i potanke analize cjelovitog sadržaja, koja bi u većini slučajeva donijela mnogo obilniju i slojevitiju obavijest.

Istraživanje koje bi prevladalo navedene manjkavosti – koje bi se, dakle, zasnivalo na podrobnoj analizi svih dostupnih relevantnih izvora – dovelo bi do mnogo povoljnije faktografske situacije nego što se to obično predmnijeva na temelju notorne oskudice povijesnih izvora. Da je puno bogatija obaviještenost o slavonskom srednjovjekovlju doista moguća imao sam se priliku uvjeriti radeći na povijesti tamošnjih samostana, na poslu koji već traje dulje od prvotnih optimističkih predviđanja djelomice upravo zbog opsežnije i zamršenije građe nego što se to u prvi mah očekivalo. Čitati i tumačiti sačuvane izvore o srednjovjekovnim samostanima ima smisla jedino ako se to čini u kontekstu ostalih spoznaja o društvu koje ih je okruživalo, a to znači povezujući ih, uspoređujući i sučeljavajući s ostalim, “nesamostanskim” izvorima. Čitav se postupak time, dakako, uvelike usložnjava, jer se problematika povijesti samostana povezuje s mnoštvom drugih napola riješenih ili posve neriješenih pitanja, koja se dadu svrstati u nekoliko glavnih kategorija: pitanja povijesne geografije i topografije (ponajviše u vezi sa zemljišnim posjedima samostana); pitanja rodoslovnih i drugih veza i odnosa među plemstvom te uopće problematika plemićkih rodova i porodica (ponajviše u vezi s institucijom patronskog prava nad samostanima); pitanja razvitka i obilježja srednjovjekovnih gradova i gradskih društava (ponajprije u vezi s distribucijom i djelatnošću prosjačkih redova). S obzirom na to, istraživanje povijesti samostana pokazuje se kao sretan izbor stanovite provodne niti s kojom se tijesno prepleću gotovo sve ostale velike teme ovdašnje medijevistike.

Na koncu ću si dopustiti da s dva primjera iz vlastitog “monasteriološkog” istraživanja ilustriram mogućnost da se nezanemarivo unaprijedi faktografska obaviještenost na osnovi jednostavnog pažljivog čitanja svih poznatih relevantnih izvora. Prvi je primjer nerasvjetljeni odnos između benediktinskih samostana u Bijeloj (kod Daruvara) i u mjestu zvanom Grab ili Garab, koje izvori smještaju u zagrebačku odnosno kaločku dijecezu. Činjenica da se u jednoj ispravi iz 1342. javlja izraz *Bela siue Grab*, kao i to što se u ranijim izvorima spominje samo Grab da bi se kasnije njegovo javljanje prorijedilo, navela je glavninu hrvatskih istraživača na pretpostavku da su tu posrijedi dva različita imena (starije i mlađe) jednog te istog samostana. To je, međutim, bilo teško pomiriti s podacima da se u 15. stoljeću ta dva samostana kanonski ujedinjuju, što bi, dakako, bilo besmisleno da je ustvari riječ o samo jednom samostanu. I oni istraživači koji su uviđali kako su u pitanju ipak dva različita samostana nisu se s dovoljno pozornosti pozabavili nekolicinom isprava iz 14. stoljeća iz kojih se dosta jasno razabire rani suodnos tih dviju redovničkih kuća, koji je kasnije i doveo do njihova ujedinjavanja. Naime, u tim se izvorima ustanova u Bijeloj naziva prioratom i grangijom te se kaže da je podređena opatiji u Grabu. Dalje se može pratiti kako Bijela iz tog ovisnog i pomoćnog statusa izrasta u pravi samostan. No, u kontekstu krize benediktinskog

redovništva u kasnom srednjem vijeku, koja je u našim krajevima dodatno pojačana turskom opasnošću, Bijela i G(a)rab nisu se posve razdvojili nego je očito Bijela preuzela faktično prvenstvo u tom neobičnom samostanskom paru.

Drugi se primjer tiče franjevačkog samostana Svetoga Duha u Šarengradu, koji je osnovan u prvoj polovici 15. stoljeća i o kojem se zna da se održao neko vrijeme i pod Osmanlijama. Naime, potkraj 16. stoljeća Turci su smaknuli tamošnjeg gvardijana i rastjerali fratre pod optužbom da su pomagali sudionike tadašnjeg ustanka u Slavoniji. Dosad se vjerovalo da je srednjovjekovni, predmohački samostan u Šarengradu opstao bez prekida sve do tog događaja. No, pažljivo čitanje izvora ne govori u prilog postojanju takva kontinuiteta. Naime, srednjovjekovni šarengradski samostan, koji je pripadao Ugarskoj opservantskoj vikariji (od 1517. provinciji) i u kojem je tri puta održan kapitul te vikarije, propao je u vrijeme turskih osvajanja 1526, što posvjedočuje više izvora. Po svemu sudeći, tek sedamdesetih ili osamdesetih godina 16. stoljeća ovamo su stigli franjevci Provincije Bosne Srebreničke i nakratko obnovili samostan, do spomenute turske intervencije koja se zbila 1596.

Pribavljanje novih podataka, utvrđivanje novih činjenica i razgrađivanje mnogih površnih i simplificiranih gledanja čini se u ovom trenutku prvenstvenim zadatkom slavonske medijevistike. Tek na temelju bogatijih i sređenih nizova i sklopova podataka – ali i neizbježnih, ispravno formuliranih nedoumica – istraživači će moći plodonosno uspoređivati, povezivati, kvantificirati, dolaziti do novih zaključaka i pronalaziti nove interpretacije – ukratko, dodavati nove slojeve u rekonstrukciji prošlosti, strpljivo oponašajući srednjovjekovne graditelje, ako ne baš velebnih katedrala, a ono barem pokrajinskih crkava i samostana.

Summary

The possibilities of research on the medieval church history of Slavonia

Stanko Andrić

Although the scarcity of the preserved documentation on medieval church history of (present-day) Slavonia is rightly notorious, it is no less true that so far the available sources have not been fully explored in the historical research. What is usually missing in the existing studies on the region's church history is the completeness of the respective dossiers of extant documents, a thorough and detailed scrutiny of their contents, and the situating of the findings within the context of the contemporary societies including all the aspects of their history. Thus the medieval studies dealing with Slavonia have not yet become organized as a systematic and professional segment of historical research, which is primarily due to the usual neglect of the region's Middle Ages in Croatian historiography. This failure of Croatian historians to incorporate Slavonia's Middle Ages into the mainstream of their research is partly compensated for by the unremitting interest of Hungarian historiography in this part of medieval Hungarian-Croatian Kingdom. However, large portions of basic factography need to be established before the historians could move on to more complex interpretations or more ambitious syntheses. Both a systematization of the mostly isolated results of the existing works and a thorough and careful (re)examination of all the available sources are needed in order to essentially improve the historical knowledge about the region. The necessity of a meticulous source re-examination is illustrated with two examples from monastic history showing how the extant assemblages of superficial information can be questioned and improved.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA LIII
ZAGREB 2000.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LIII, str.1-283, Zagreb 2000.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor

Mirjana Gross

Ivan Kampuš

Franko Mirošević

Ivica Prlender

Tomislav Raukar

Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:

Horetzky